

Η αγωγή των εμβρύων, των νηπίων και των παιδιών*

Σεβ. Μητροπολίτου Ναυπάκτου και Αγ. Βλασίου Ιεροθέου

Δια του μυστηρίου του γάμου αναπτύσσεται μια οικογένεια, η οποία είναι το κύτταρο της κοινωνικής και εκκλησιαστικής ζωής. Στην πραγματικότητα, με την ευλογία του Θεού ενώνεται ο άνδρας με την γυναίκα «εις σάρκαν μίαν», κατά τον λόγο του Αποστόλου Παύλου (Εφεσ. ε', 31), και έτσι η σχέση του ανδρός και της γυναίκας είναι σωματική και ψυχική.

Ο σκοπός του γάμου, κατά τον ιερό Χρυσόστομο, είναι διπλός: «ίνα σωφρονώμεν και ίνα πατέρες γινώμεθα». Γράφει χαρακτηριστικά ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος: «*Δύο γαρ ταύτα εστί, δι' άπερ εισενήνεκται γάμος, ίνα τε σωφρονώμεν και ίνα πατέρες γινώμεθα· των δε δύο τούτων προηγουμένη η της σωφροσύνης εστί πρόφασις ... Ωστε, προηγουμένη αύτη η αιτία, η της σωφροσύνης, και μάλιστα νυν, ότε η οικουμένη πάσα του γένους η ζωή εμπέπλησται*»¹.

Αυτό λέγεται και κατά την διάρκεια του μυστηρίου του γάμου. Υπάρχει μια φράση που είναι πολύ χαρακτηριστική: «εις βοήθειαν και διαδοχήν του γένους των ανθρώπων». Επομένως, ο πρώτος και βασικός σκοπός του γάμου είναι η βοήθεια των συζύγων που εκφράζεται και με το «ίνα σωφρονώμεν» και ο δεύτερος, που είναι συνάρτηση του πρώτου, είναι το «ίνα πατέρες γινώμεθα» και το «εις διαδοχήν του γένους των ανθρώπων». Επομένως, δια του μυστηρίου του γάμου ενώνεται ο νυμφίος με την νύμφη εν Χριστώ και καρπός αυτής της ενώσεως είναι τα παιδιά. Φυσικά, αν ο Θεός δεν επιτρέψει, για διάφορους λόγους, την γέννηση παιδιών, δεν σημαίνει ότι υπάρχει αποτυχία του γάμου,

αφού ο βασικότερος σκοπός είναι η ενότητα ανδρός και γυναικός, η οποία διασαλεύθηκε με την πτώση του πρώτου ανδρογύνου στον Παράδεισο.

Είναι χαρακτηριστικό ότι αμέσως μετά την δημιουργία της Εύας από την πλευρά του Αδάμ, ο Αδάμ με τον φωτισμό του Θεού αντελήφθηκε τι έγινε κατά την διάρκεια της υπνώσεώς του, και είπε: *«τούτο νυν οστούν εκ των οστέων μου και σαρξ εκ της σαρκός μου. Αύτη κληθήσεται γυνή, ότι εκ του ανδρός αυτής ελήφθη αύτη»* (Γεν. β', 23). Αμέσως, όμως, μετά την πτώση στράφηκε στον Θεό και είπε: *«η γυνή, ην έδωκας μετ εμού ...»* (Γεν. γ', 12). Εδώ φαίνεται η διάσπαση που επήλθε μεταξύ του ανδρός και της γυναικός μετά την πτώση. Πριν την πτώση ο Αδάμ ομολογεί την ενότητά του με την Εύα. Μετά την πτώση την θεωρεί ότι του την έδωσε ο Θεός. Επομένως, με το μυστήριο του γάμου, που γίνεται στην Εκκλησία, αποκαθίσταται αυτή η σχέση και ενότητα του ανδρός με την γυναίκα. Γι' αυτό λέμε ότι αυτός είναι ο βασικότερος σκοπός του γάμου.

Στην συνέχεια θα υπογραμμίσω πέντε θέσεις για την αγωγή των εμβρύων, των νηπίων και των παιδιών, σύμφωνα με την Ορθόδοξη Παράδοση.

1. Η σύλληψη του ανθρώπου είναι έργο της Προνοίας του Θεού

Μια από τις βασικές αρχές της Ορθοδόξου Εκκλησίας είναι ότι ο Θεός δημιούργησε τον κόσμο με την άκτιστη ενέργειά Του, αλλά συγχρόνως ότι και ο Ίδιος ο Θεός προσωπικά διευθύνει τον κόσμο, πάλι με τις άκτιστες ενέργειές Του. Όπως δημιουργεί, έτσι και συντηρεί τον κόσμο, και βέβαια, τον άνθρωπο που είναι η κορωνίδα της δημιουργίας.

Στην Αγία Γραφή επανειλημμένως λέγεται ότι ο Θεός ανοίγει την μήτρα της γυναικός και ότι ο Θεός κλείει τα περί την μήτραν: *«συγκλείων συνέκλεισε Κύριος έξωθεν πάσαν μήτραν εν τω οίκω Αβιμέλεχ ένεκεν Σάρρας της γυναικός Αβραάμ»* (Γεν. κ', 18). Αλλού λέγει: *«Ιδών δε Κύριος ο Θεός ότι εμισείτο Λεία, ήνοιξεν την μήτραν αυτής»* (Γεν. κθ', 31).

Το ίδιο λέγεται και για την Άννα, την μητέρα του Προφήτου Σαμουήλ. *«Εμνήσθη αυτής ο Κύριος και συνέλαβε»* (Α' Βασ. α', 19). Έτσι, κάθε φορά που συλλαμβάνεται ένας άνθρωπος, ενεργεί ο Ίδιος ο Θεός, δηλαδή ενεργεί ο λόγος του Θεού που είπε στην αρχή της δημιουργίας: *«αυξάνεσθε και πληθύνεσθε και κατακυριεύσατε την γήν»* (Γεν. α', 28).

Ο ιερός Χρυσόστομος αναφέρει έναν λόγο που είναι αρκετά χαρακτηριστικός: *«το τεκείν άνωθεν έχει την αρχήν, από της του Θεού προνοίας και ούτε γυναικός φύσις, ούτε συνουσία, ούτε άλλο ουδέν άυταρκες προς τούτο εστίν»*². Δηλαδή, η γέννηση ενός παιδιού δεν είναι ένα έργο της φύσεως, ούτε αποτέλεσμα της συνουσίας ανδρός και γυναικός, αλλά είναι έργο της προνοίας του Θεού.

Στην Αγία Γραφή φαίνεται ότι ο Θεός έπλασε το σώμα του Αδάμ από τον χουν που έλαβε από την γη και στην συνέχεια ενεφύσησε και του έδωσε ψυχή, που σημαίνει ότι η ενέργεια του Θεού δημιούργησε ψυχή, και, επομένως, ο άνθρωπος είναι μια ολότητα, μια οντότητα, αποτελείται από ψυχή και σώμα. Αυτό που έγινε με τον Αδάμ επαναλαμβάνεται με κάθε άνθρωπο. Ο Μ. Αθανάσιος θα πη ότι το ίδιο χέρι που δημιούργησε τον Αδάμ *«και νυν και αεί τους μετ εκείνον πάλιν πλάττει και διασυνίστησι»*³. Αυτό σημαίνει ότι κατά την γέννηση κάθε ανθρώπου, ο Θεός αντί να λάβη τα στοιχεία της γης για την σύνθεση του σώματος, λαμβάνει το σπερματοζώαριο από τον άνδρα και το ωάριο από την γυναίκα, και αμέσως εμφυσά, δηλαδή με την ενέργειά Του δημιουργεί ψυχή.

Αυτή η άποψη είναι βασική για την ζωή ενός ανθρώπου και την αγωγή του, γιατί μέσα από τα πλαίσια αυτά βλέπουμε ότι κάθε άνθρωπος είναι δημιούργημα του Θεού, δια μέσου των γονέων του. Θεωρούμε το κάθε παιδί δώρο του Θεού στον άνθρωπο και

στεκόμαστε απέναντί του με πολύ σεβασμό. Ποτέ δεν φθάνουμε στο σημείο να ιδιοποιήσουμε το δώρο του Θεού. Αυτό έχει μεγάλη σημασία για την αγωγή του παιδιού, γιατί εξασκώντας αγωγή έχουμε την αναφορά μας στον Θεό και όχι στον εαυτό μας ναρκισσιστικά.

2. Η αγωγή πριν τη γέννηση (απόσπασμα)

Πολλοί γονείς νομίζουν ότι η αγωγή του παιδιού αρχίζει από τότε που αναπτύσσονται όλες οι διανοητικές δυνάμεις σε αυτό, από τότε που αντιλαμβάνεται πολύ καλά τον κόσμο, και μάλιστα οι γονείς αρχίζουν να ανησυχούν όταν βλέπουν τα πρώτα εφηβικά σκιρτήματα. Αυτό δεν είναι σωστό, γιατί η αγωγή αρχίζει πριν από την σύλληψη του εμβρύου, με την αγωγή που έλαβαν οι γονείς, αλλά κυρίως μετά την σύλληψη του εμβρύου. Εννέα μήνες, κατά τους οποίους κυοφορείται το έμβρυο μέσα στην μήτρα της μητέρας του, μπορεί να ασκηθεί σωστή αγωγή. ...

...

Πράγματι, όπως το βλέπουμε στην Αγία Γραφή, στα κείμενα των Πατέρων της Εκκλησίας, αλλά και στην ζωή των αγίων, αποδίδεται μεγάλη σημασία στον τρόπο με τον οποίο συλλαμβάνεται ο άνθρωπος, στον τρόπο με τον οποίο κυοφορείται και, βέβαια, στην κατάσταση κατά την οποία γεννάται. Θα το δούμε αυτό αναλυτικότερα.

Κατ' αρχάς χρειάζεται σωστή ζωή των γονέων πριν την σύλληψη του παιδιού. Αυτό μπορούμε να το δούμε και στην περίπτωση της Παναγίας μας. Οι Πατέρες της Εκκλησίας διδάσκουν ότι η καθαρότητα της Παναγίας οφείλεται στην Χάρη του Θεού, στους εξαγνισμούς των Προπατόρων και στον δικό της προσωπικό αγώνα. Πράγματι, οι διαδοχικές καθάρσεις των Προπατόρων συνετέλεσαν, όπως λέγει ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, ώστε το σπέρμα του αγίου πατέρα της, του Ιωακείμ, να έχει καλά στοιχεία. Γι' αυτό ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός αποκαλεί το σπέρμα του Ιωακείμ «σπέρμα πανάμωμον»⁶.

Αυτό ακριβώς το βλέπουμε και στην περίπτωση της γεννήσεως του Προφήτου Σαμουήλ. Οι γονείς του, ο Ελκανά και η Άννα, προσευχήθηκαν και νήστευσαν και στην συνέχεια συνήλθαν. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος λέγει ότι η αρχή του Σαμουήλ ήταν οι προσευχές της μητρός του, που ήταν πράγματι η νοερά προσευχή, τα δάκρυα, η πίστη και όχι, όπως στους άλλους, «*ύπνοι και σύνοδοι των γεννησάντων μόνον*». Γι' αυτό και από μια τέτοια ευλογημένη ένωση γεννήθηκε ένας Προφήτης, αφού «*σεμνοτέρας των άλλων έσχε τας γονάς*»⁷.

Αυτό σημαίνει ότι οι γονείς πρέπει να θέλουν την γέννηση του παιδιού, να προσεύχονται για την σύλληψη, και αυτό να γίνεται μέσα σε ατμόσφαιρα προσευχής. Είναι πολύ χαρακτηριστική η περίπτωση του Τωβία, όπως την περιγράφει η Παλαιά Διαθήκη, στο βιβλίο Τωβίτ. Πριν συνέλθει ο Τωβίας με την γυναίκα του είπε: «*Ανάστηθι, αδελφή, και προσευξώμεθα, ίνα ελεήση ημάς ο Κύριος*» (Τωβ. η', 4). Κατά την διάρκεια της προσευχής, μεταξύ άλλων, είπε: «*Και νυν, Κύριε, ου δια πορνείαν εγώ λαμβάνω την αδελφήν μου ταύτην, αλλ' επ' αληθείας επίταξον ελεήσαι με και αυτή συγκαταγηράσαι. Και είπε μετ' αυτού· αμήν· και εκοιμήθησαν αμφότεροι την νύκτα*» (Τωβ. η', 7-8).

Από την προσευχή αυτή του Τωβία φαίνεται ότι η σχέση μεταξύ του ανδρός και της

γυναικός πρέπει να γίνεται σε μερικά πλαίσια, τα οποία εκφράζουν την ψυχολογική και κυρίως την πνευματική ωριμότητα των συζύγων. Η αναφορά πρέπει να είναι ο Θεός. Να σέβωνται ο ένας τον άλλο, δηλαδή δεν πρέπει να βγάζουν της ενστικτώδεις διαθέσεις τους επάνω στον άλλο, καθώς επίσης πρέπει να υπάρχει επιθυμία διαρκούς επικοινωνίας και συνδιατριβής. Τελικά, ο γάμος πρέπει να ενεργή θεραπευτικά στην ζωή των ανθρώπων, πρέπει να συντελή στην υπέρβαση της αναγκαιότητας του ενστίκτου και την βίωση του προσώπου. Αν κάποιος δεν συμπεριφέρεται σωστά απέναντι στον άλλο, κατά την διάρκεια της σχέσης, αυτό έχει άμεσα αποτελέσματα στην υπαρξιακή επικοινωνία μεταξύ τους, αλλά και στην ψυχολογική συγκρότηση του παιδιού, ...

Έπειτα, θα πρέπει να είναι σωστή η στάση των γονέων και κατά την διάρκεια της εγκυμοσύνης. Οι γονείς, ιδιαιτέρως η μητέρα, πρέπει να προσεύχεται για το έμβρυο, να το θεωρή άνθρωπο, δικό της παιδί και να χαίρεται για την παρουσία του.

Στην Αγία Γραφή βλέπουμε ότι και το έμβρυο είναι πρόσωπο, αφού και από αυτήν ακόμη την σύλληψη του ο άνθρωπος είναι πρόσωπο, άνθρωπος, γι' αυτό και στην Ορθόδοξη Εκκλησία εορτάζουμε και τις ημέρες που συνελήφθησαν ο Τίμιος Πρόδρομος και η Παναγία. Πράγματι, ξέρουμε ότι ο άνθρωπος, ακόμη και όταν είναι έμβρυο, μπορεί να λάβη Πνεύμα Άγιον. Ο αρχάγγελος Γαβριήλ είπε στον Ζαχαρία, τον Πατέρα του Τιμίου Προδρόμου: *«και Πνεύματος Αγίου πλησθήσεται έτι εκ κοιλίας μητρός αυτού»* (Λουκ. α', 15). Αυτό πραγματοποιήθηκε, όταν η Παναγία επισκέφθηκε την έγκυο Ελισάβετ αμέσως μετά τον Ευαγγελισμό. *«Και εγένετο ως ήκουσεν η Ελισάβετ τον ασπασμόν της Μαρίας, εσκίρτησε το βρέφος εν τη κοιλία αυτής· και επλήσθη Πνεύματος Αγίου η Ελισάβετ και ανεφώνησε φωνή μεγάλη και είπεν· ευλογημένη συ εν γυναιξί και ευλογημένος ο καρπός της κοιλίας σου. και πόθεν μοι τούτο ίνα έλθη η μήτηρ του Κυρίου μου πρός με;»* (Λουκ α', 41-43). Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς ερμηνεύει ότι ο Τίμιος Πρόδρομος, ενώ ήταν έμβρυο έξι μηνών στην κοιλία της μητέρας του, έλαβε Πνεύμα Άγιον και, αφού έγινε Προφήτης, όπως αποδεικνύεται με το σκίρτημα, στην συνέχεια μετέδωσε το προφητικό χάρισμα και στην μητέρα του, που την κατέστησε προφήτιδα και γι' αυτό και εκείνη ανεγνώρισε ότι η γυναίκα που ερχόταν ήταν η Μητέρα του Χριστού⁸.

Επειδή το έμβρυο δέχεται την Χάρη του Θεού, γι' αυτό και η έγκυος γυναίκα συμπεριφέρεται με σεβασμό απέναντί του. Το αισθάνεται ως καρπό και ως δώρο του Θεού. Το αντιμετωπίζει σαν μια ιδιαίτερη υπόσταση - πρόσωπο και προσεύχεται. Σε κάθε σκίρτημα του παιδιού χαίρεται. Προσεύχεται για το έμβρυο. Δεδομένου δε ότι η θεία Κοινωνία του Σώματος και του Αίματος του Χριστού αγιάζει ολόκληρο τον ανθρώπινο οργανισμό, τους νεφρούς και τα σπλάγχνα, και δεδομένου ότι το έμβρυο έχει στενή σχέση με την μητέρα του, γι' αυτό και η Χάρη του Θεού, που έρχεται δια της θείας Κοινωνίας, επιδρά και στην ζωή του εμβρύου.

Γενικά, η έγκυος γυναίκα προσπαθεί να ζη μια ήρεμη ζωή, χωρίς άγχος και ανησυχίες. Ο άνδρας της και το οικογενειακό περιβάλλον προσπαθούν να εξασφαλίσουν καλές οικογενειακές συνθήκες, η πνευματική ζωή της εγκύου γυναικός είναι ανεπτυγμένη και αυτό έχει σημαντικές συνέπειες στο παιδί που θα γεννηθή. Μάλιστα δε, αν η γυναίκα κατά την διάρκεια της εγκυμοσύνης προσεύχεται για το παιδί με την ευχή «Κύριε Ιησού Χριστέ ο Θεός ημών ελέησον τον δούλον σου» και αν, μάλιστα, κατά την διάρκεια της γέννας προσεύχεται για το παιδί και μέσα στους πόνους επικαλείται το έλεος του Θεού, τότε χαρίζει στην ύπαρξη του παιδιού μια πνευματική σφραγίδα, που θα παραμείνη ανεξίτηλη, προσφέρει στο παιδί ένα πνευματικό DNA, το οποίο θα διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην μετέπειτα εξέλιξή του⁹.

3. Η αγωγή στα νήπια και τα παιδιά

Μετά την γέννηση του παιδιού η αγωγή συνεχίζεται με εντατικότερο ρυθμό. Βεβαίως, όλη η οικογένεια χαίρεται για την γέννηση ενός παιδιού, οι συνθήκες αλλάζουν κάπως, επειδή το πρόγραμμα πρέπει να προσαρμοσθή κατάλληλα, πολλές φορές δημιουργούνται ανησυχίες από τα κλάμματα και τις φωνές του παιδιού. Όμως, πέρα από όλα αυτά πρέπει να δοθή μεγάλη προσοχή στην πνευματική κατάσταση του παιδιού, δηλαδή οι δύσκολες συνθήκες που δημιουργούνται στο σπίτι δεν πρέπει να αποπροσανατολίζουν τον νου των γονέων, ιδιαιτέρως της μάνας, και δεν πρέπει να ξεχασθή η πνευματική βοήθεια που πρέπει να προσφερθή στα παιδιά.

Πριν προχωρήσουμε στην ανάπτυξη αυτού του σοβαρού θέματος, είναι ανάγκη να δούμε ένα ενδιαφέρον σημείο, το ότι το παιδί αμέσως μετά την γέννησή του έχει καλές προδιαγραφές για την αγωγή, αφού ο νους του βρίσκεται σε κατάσταση φωτισμού.

Όπως διδάσκουν οι άγιοι Πατέρες της Εκκλησίας μας, ο Αδάμ μετά την δημιουργία του βρισκόταν στον φωτισμό του νου και συμπεριφερόταν ως άγγελος. Αμέσως μετά την πτώση σκοτίστηκε ο νους του, δηλαδή έχασε την θεία Χάρη, και ο νους του περιέπεσε στον σκοτασμό με φοβερές και συνταρακτικές συνέπειες για το σώμα του και την κοινωνία.

Προηγουμένως λέχθηκε ότι η δημιουργία κάθε ανθρώπου γίνεται κατά τον ίδιο τρόπο με τον οποίο δημιουργήθηκε ο Αδάμ, με την διαφορά ότι τότε ο Θεός ως πρώτη ύλη πήρε χουν από την γη, τώρα λαμβάνει από το σπέρμα του άνδρος και το ωάριο της γυναίκας και, βέβαια, εμφυσά και δημιουργεί την ψυχή. Και ενώ μέσα από τα στοιχεία του ανδρογύνου περνούν στον άνθρωπο οι συνέπειες του προπατορικού αμαρτήματος, που είναι η φθορά και η θνητότητα, η ψυχή βρίσκεται στην κατάσταση του φωτισμού. Η ψυχή του ανθρώπου και ο νους του θα ήταν σκοτεινός, αν η ψυχή περνούσε μέσα από τους γεννήτορες. Όμως αυτό δεν γίνεται, και κατ' αυτό τον τρόπο η ψυχή δημιουργείται από τον ίδιο τον Θεό και γι' αυτό ο νους της είναι φωτισμένος.

Το ότι ο νους του παιδιού, αμέσως μετά την δημιουργία του και την γέννησή του, βρίσκεται στην κατάσταση του φωτισμού, φαίνεται από την διδασκαλία των αγίων Πατέρων της Εκκλησίας. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να παραθέσω την διδασκαλία του αγίου Γρηγορίου του Νύσσης.

Αναφερόμενος ο άγιος Γρηγόριος ο Νύσσης στο τι γίνεται με τα νήπια τα οποία πεθαίνουν πρόωρα, γράφει: *«ότι το προσδωκόμενον αγαθόν οικείον μεν εστίν κατά φύσιν τω ανθρωπίνω γένει, λέγεται δε και κατά τινα διάνοιαν το αυτό και αντίδοσις»*¹⁰. Δηλαδή, αυτό που αναμένει ο άνθρωπος, η όραση του Θεού, είναι οικείο κατά φύση στο ανθρώπινο γένος. Σε άλλο σημείο ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης λέγει: *«η δε του βλέπειν προς τον Θεόν ενέργεια ουδέν άλλο εστίν, ή ζωή τη νοερά φύσει εοικυία τε και κατάλληλος»*¹¹. Δηλαδή, η ενέργεια του να στρέφεται κανείς στον Θεό είναι κατάλληλη για την νοερά φύση, με την οποία ομοιάζει. Συμβαίνει εδώ ό,τι και με τον οφθαλμό του ανθρώπου, που είναι κατάλληλος για την δράση του φωτός, αν εν τω μεταξύ δεν ασθενήση.

Ο άγιος Γρηγόριος ο Νύσσης επιμένει στο θέμα αυτό και ισχυρίζεται ότι η απόλαυση της ζωής εκείνης, δηλαδή της Βασιλείας των Ουρανών, είναι οικεία στην ανθρώπινη φύση, ενώ η ασθένεια της αγνοίας επικρατεί σε όσους ζουν σαρκικά. *«Η της ζωής εκείνης απόλαυσις οικεία μεν εστί τη ανθρωπίνη φύσει, της δε κατά την άγνοιαν νόσου, πάντων σχεδόν των εν τη σαρκί ζώντων επικρατούσης»*¹². Όσοι ασθενούν, κατά την νοερά δύναμη, στην συνέχεια θεραπεύονται με την κάθαρση. Όμως, το νήπιο που δεν έχει ασθενήσει νοερά ακόμη, γιατί δεν διέπραξε συνειδητά την αμαρτία, ζη μέσα στην φυσική κατάσταση και δεν χρειάζεται θεραπεία. Γράφει ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης: *«Το δε απειρόκακον νήπιον μηδεμιάς νόσου των της ψυχής ομμάτων προς την του φωτός μετουσίαν επιπροσθούσης, εν τω κατά φύσιν γίνεται, μη δεόμενον της εκ του καθαρθῆναι υγιείας, ότι μηδέ την αρχήν την νόσον τη ψυχή παρεδέξατο»*¹³.

Από όλα αυτά συμπεραίνεται ότι ο άνθρωπος με την γέννησή του βρίσκεται στην κατάσταση του φωτισμού του νούς. Ο νους των νηπίων, καθώς μεγαλώνουν, σκοτίζεται από δύο βασικούς παράγοντες. Πρώτον, από τα αναπτυσσόμενα πάθη, τα οποία συνδέονται με τους δερμάτινους χιτώνες της φθοράς και της θνητότητας, που είναι αποτέλεσμα της προπατορικής αμαρτίας, και δεύτερον από τον σκοτασμό του περιβάλλοντος. Τόσο οι εσωτερικές επαναστάσεις, όσο και η κατάσταση του περιβάλλοντος στο οποίο ζουν τα νήπια και τα παιδιά, συντελούν στην έκπτωση του νου από τον φωτισμό, στον σκοτασμό του. Οπότε, η εκκλησιαστική αγωγή αποβλέπει στην επανέλευση του ανθρώπου στην προηγούμενη κατάσταση. Σε αυτό αποβλέπουν όλα τα θεραπευτικά μέσα που διαθέτει η Εκκλησία. Ακριβώς δε στην πνευματική ανάπτυξη του νηπίου και του παιδιού συντελούν τρεις βασικοί παράγοντες, ήτοι η Οικία, ο Ιερός Ναός και η κοινωνία (η στενή κοινωνία, που είναι το Σχολείο, και η ευρύτερη κοινωνία). Όταν αυτοί οι παράγοντες δεν λειτουργούν σωστά, τότε ο άνθρωπος υφίσταται κακή αγωγή, σκοτίζεται ακόμη περισσότερο. Ενώ όταν λειτουργούν σωστά, τότε αντιμετωπίζονται κατά τον καλύτερο τρόπο και οι αυξανόμενες εσωτερικές πιέσεις, λόγω αυξήσεως των σωματικών και ψυχικών παθών. Θα δούμε λίγο αυτούς τους τρεις βασικούς παράγοντες για την καλή αγωγή των παιδιών.

Πρώτος παράγοντας είναι η **Οικία**. Άλλωστε, είπαμε προηγουμένως ότι η οικογενειακή ατμόσφαιρα διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο στην εξέλιξη της πνευματικής υγείας του παιδιού. Το παιδί γνωρίζει την κοινωνία πρώτα μέσα στην οικογενειακή ατμόσφαιρα και στην συνέχεια την γνωρίζει όταν εξέλθη από αυτήν.

Η ατμόσφαιρα του σπιτιού πρέπει να είναι ατμόσφαιρα προσευχής. Φυσικά, όταν κάνουμε λόγο για ατμόσφαιρα προσευχής, δεν εννοούμε ότι οι γονείς θα ακινητοποιούνται πολλές ώρες προσευχόμενοι, αλλά ότι πρέπει να υπάρχει ένας προσανατολισμός των γονέων προς τον Θεό. Μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει πολλά παραδείγματα. Θα πρέπη η μητέρα την ώρα που θηλάζει το παιδί της να προσεύχεται. Όταν ετοιμάζει το φαγητό, μπορεί κάποτε να λέγει την ευχή: «Κύριε Ιησού Χριστέ ελέησόν με». Όταν έχει κάποια δυσκολία και ένα πρόβλημα, τότε να στρέφει τον νου της στον Θεό και να αναζητά λύση από Εκείνον και να περιμένη την δική Του βοήθεια.

Δεύτερος παράγοντας για την καλή αγωγή των παιδιών, είναι ο **Ναός**. Η οικογενειακή ζωή πρέπει να συνδέεται στενά με την εκκλησιαστική ζωή. Ο Ιερός Ναός πρέπει να γίνη μια δεύτερη οικογένεια του παιδιού, όπου θα συναντήσει την ευρύτερη οικογένειά του, τον πνευματικό του πατέρα, που είναι ο Ιερέυς, και τα άλλα μέλη της Εκκλησίας που είναι τα πνευματικά του αδέρφια.

Το παιδί από την μικρή του ηλικία πρέπει να αποκτήσει εκκλησιαστικά βιώματα από τις ακολουθίες και την ζωή του μέσα στον Ιερό Ναό. Τα βιώματα, χωρίς ιδιαίτερες διδασκαλίες, θα ενσταλάζουν στο παιδί το εκκλησιαστικό ήθος. Πέρα από το μυστήριο του Βαπτίσματος και του Χρίσματος, το παιδί πρέπει να συνδεθή με το Ιερό Βήμα, με το αναλόγιο, όπου θα μάθη τους ύμνους και την μουσική της Εκκλησίας. Πολλές φορές και το παιχνίδι του παιδιού στο προαύλιο του Ιερού Ναού ασκεί μεγάλη επίδραση στην πνευματική ωρίμανση και εξέλιξή του.

Βέβαια, όταν ομιλώ για εκκλησιαστική ζωή και για μετοχή του παιδιού στις ακολουθίες και γενικά στην ατμόσφαιρα του Ιερού Ναού, το εννοώ με την έννοια της πνευματικής ελευθερίας. Δηλαδή, όλα πρέπει να γίνονται αβίαστα και ελεύθερα. Οι γονείς κατευθύνουν τα παιδιά τους με καλό τρόπο προς τον Ιερό Ναό, αλλά προσέχουν να μη τα εκβιάζουν, ακόμη και αυτά τα νήπια. Μπορώ να χρησιμοποιήσω ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, που ίσως να είναι λίγο υπερβολικό, αλλά είναι εκφραστικό. Παρατηρώ πολλές φορές τους γονείς να οδηγούν τα νήπια μπροστά στην Ωραία Πύλη για να κοινωνήσουν του Σώματος και του Αίματος του Χριστού. Εκείνα, επειδή έχουν διάφορες ανέκφραστες και ακατανόητες για μας προσλαμβάνουσες παραστάσεις, φωνάζουν, κλαίνε, διαμαρτύρονται.

Τότε πολλοί γονείς και συγγενείς εκβιάζουν το νήπιο, του κρατούν τα χέρια και τα πόδια, του ανοίγουν βίαια και βάνουσα το στόμα για να το κοινωνήσουν. Είναι μια σκληρή που δημιουργεί αποστροφή, γιατί δείχνει μεγάλη αγριότητα και εκβιασμό. Έχω την γνώμη ότι και σε αυτές τις περιπτώσεις δεν πρέπει να εξασκήται αυτή η εκβιαστική κίνηση, γιατί πιθανόν να δημιουργήσει τραυματικές εμπειρίες στα παιδιά, με πολλές συνέπειες στο μέλλον.

Γενικά, δεν είναι δυνατόν να παρουσιάσουμε τον Χριστό ως αστυνομικό και εισαγγελέα. Γιατί αν έχουν τα παιδιά μια τέτοια αντίληψη για τον Χριστό, τότε είναι ενδεχόμενο να τον μισήσουν (Μοναχή Μαγδαληνή).

Τρίτος βασικός παράγοντας για την καλή ανάπτυξη του νηπίου και του παιδιού είναι το **Σχολείο** και γενικότερα η **κοινωνία**. Όταν το παιδί σε μια ορισμένη ηλικία των πέντε και έξη ετών εξαναγκάζεται να βγει από το στενό οικογενειακό περιβάλλον, στο οποίο ζούσαν γνωστά και αγαπητά πρόσωπα, τότε υφίσταται μια μεγάλη δυσκολία. Και αυτό γιατί εισέρχεται σ' ένα μεγαλύτερο περιβάλλον, στο οποίο υπάρχουν πολλά πρόσωπα, άγνωστα ως τότε, τα οποία δεν το αποδέχονται όπως είναι, και έτσι αντιμετωπίζει εσωτερικές και εξωτερικές συγκρούσεις. Πρόκειται για μια δύσκολη περίοδο της ζωής του, όμοια με την περίοδο που το έμβρυο βγαίνει από την μήτρα της μητέρας του και εισέρχεται σε μια άλλη ατμόσφαιρα. Όπως ισχυρίζονται οι παιδοψυχίατροι, την περίοδο αυτή βιώνει μια ιδιότυπη κατάσταση θλίψης.

Πέρα από την δυσκολία αυτή, η περίοδος αυτή είναι δημιουργική, γιατί το παιδί προετοιμάζεται για την κοινωνικοποίησή του, την ψυχολογική του ωρίμανση. Είναι μια περίοδος κατά την οποία εξέρχεται από το «εγώ» του και αντιλαμβάνεται το «συ». Είναι υποχρεωμένο να προσαρμοσθή σε πολλά επίπεδα, να ανεχθή τους άλλους, να αντιμετωπίσει την κακία των άλλων, αλλά να δοκιμάσει και τα χαρίσματά του.

Οι γονείς δεν πρέπει να προετοιμάζουν το παιδί να παραμείνει μέσα στο κλειστό κύκλωμα του εαυτού του, αλλά να βγαίνει έξω από αυτόν. Πράγματι, η αγοραφοβία είναι μια τραγική και μεγάλη πληγή, που δημιουργεί άπειρα κακά. Και είναι παρατηρημένο ότι όσοι δεν προετοιμάστηκαν για την είσοδό τους στην κοινωνία, διακρίνονται για μια δυσπροσαρμοστικότητα σε όλη τους την ζωή.

Επομένως, οι γονείς που εξασκούν αγωγή στα παιδιά δεν αποβλέπουν στην διαφύλαξή τους από το κακό που υπάρχει στην κοινωνία, δεν σκοπεύουν στο να παραμένουν τα παιδιά μέσα σε μια ατμόσφαιρα ηθικά αποστειρωμένη, αλλά αναπτύσσουν την υπευθυνότητα, ώστε με αυτήν την πνευματική υπευθυνότητα να αντιμετωπίζουν όλα τα προβλήματα που θα συναντήσουν στην μετέπειτα ζωή τους. Με άλλα λόγια, προσπαθούμε να καταρτίσουμε ένα δυνατό στομάχι, ώστε να έχη την ικανότητα να χωνεύη όλες τις τροφές. Αυτό σημαίνει ότι κάνουμε μια αγωγή με θετικό και όχι αρνητικό τρόπο.

4. Μερικοί τρόποι αγωγής¹⁴

Η αγωγή των νηπίων και των παιδιών είναι μια μεγάλη υπόθεση, είναι ένας οδυνηρός σταυρός. Απαιτείται μια θυσιαστική αγάπη, μια εκούσια κένωση. Όποιος αναλαμβάνει αυτό το υπεύθυνο έργο γνωρίζει καλά ότι θα στερηθή πολλά δικαιώματά του. Δεν θα αποβλέπει στην ικανοποίηση των δικαιωμάτων του, αλλά στην εκπλήρωση των δικαιωμάτων των άλλων που αγαπά. Άλλωστε, όσο η αγάπη συνδέεται με την θυσία και την υπέρβαση του εγώ, τόσο και δείχνει ψυχολογική ωριμότητα. Όταν ο άνθρωπος εκζητά την αγάπη των άλλων, χωρίς ο ίδιος να προσφέρει αγάπη, δείχνει ότι είναι άρρωστος ψυχολογικά και πνευματικά. Όταν ζητά και να αγαπά και να αγαπάται, δείχνει ότι έχει μια

ψυχολογική ισορροπία. Και όταν αγαπά τους άλλους θυσιαστικά, χωρίς να αναμένη ανταπόδοση της αγάπης, τότε δείχνει ότι είναι πνευματικά ώριμος και, επομένως, υγιής. Στην τελευταία αυτή περίπτωση υπάγεται η μητέρα, που αναλαμβάνει να διαπαιδαγωγήσει ένα παιδί, που σημαίνει να το ωριμάσει και να το εντάξει σωστά και οργανικά μέσα στην κοινωνία.

Θα ήθελα στην συνέχεια να παρουσιάσω μερικούς τρόπους, με τους οποίους μπορεί να εξασκηθεί σωστή αγωγή στα νήπια και στα παιδιά, πριν ακόμη αρχίσουν τα μεγάλα προβλήματα, κατά την ηλικία της εφηβείας.

Κατ' αρχάς είναι ανάγκη οι γονείς να γνωρίζουν ότι το παιδί που παιδαγωγούν δεν είναι αποκλειστικά και απόλυτα δικό τους, αλλά παιδί του Θεού. Αυτό πρέπει να το γνωρίζουν και να το ζουν, και όταν το παιδί εκφράζει τον καλό εαυτό του, αλλά και όταν θυμώνη και οργίζεται ή ατακτά. Και τότε, παρά τα λάθη, δεν παύει να είναι το παιδί του Θεού. Χρειάζεται να στέκονται απέναντί του με υπευθυνότητα.

Έπειτα, πρέπει τα νήπια και τα παιδιά από την μικρή τους ηλικία, όπως είπαμε προηγουμένως, να προετοιμάζονται για να ενταχθούν αργότερα στην κοινωνία του Σχολείου και την ευρύτερη κοινωνία. Αυτό γίνεται με το να μην ικανοποιούνται τα θελήματά τους. Το παιδί πρέπει από την μικρή ηλικία να μάθει την μεγάλη αρετή της υπακοής, που σημαίνει να αποδέχεται τον άλλο που ζει δίπλα του με αγάπη. Φυσικά, τα μαθήματα της υπακοής πρέπει να γίνονται με σωστό τρόπο, διακριτικά και με απέραντη αγάπη. Δεν είναι δυνατόν να προσπαθούμε να θεραπεύσουμε το θέλημα του παιδιού, με την νοοτροπία ότι «δαμάζουμε ένα ζώο». Το παιδί έχει ελευθερία, την οποία, πρέπει να σεβόμαστε, και να το βοηθούμε, ώστε αυτή η ελευθερία του να λειτουργεί ως αγάπη.

Ακόμη είναι ανάγκη να στεκόμαστε απέναντι σε κάθε παιδί «υποστατικά». Αυτό το ξέρουν πολύ καλά οι γονείς, αφού βλέπουν ότι κάθε παιδί της οικογενείας τους έχει διαφορετικό χαρακτήρα, διαφορετική προσωπικότητα και, επομένως, καθένα θέλει την δική του μεταχείριση. Κυρίως πρέπει να πούμε ότι κάθε δική μας αντίδραση σε συμπεριφορές διάφορες των παιδιών πρέπει να εμπνέεται από την προσευχή. Δηλαδή, πρέπει να προσευχήμαστε στον Θεό, ώστε να μας εμπνέει να κάνουμε το καλύτερο, ανάλογα με τον χαρακτήρα του παιδιού, την ηλικία του, τις χρονικές στιγμές και τις κοινωνικές καταστάσεις. Οι απαντήσεις που θα δίνουμε στα παιδιά δεν πρέπει να προέρχονται από την λογική, από την δική μας εμπειρία, που είχαμε από τα παιδικά μας χρόνια, γιατί οι συνθήκες της τότε εποχής και της τωρινής είναι διαφορετικές, αλλά να προέρχονται από την καρδιά. Αυτό σημαίνει ότι με τις απαντήσεις σε διάφορες απαιτήσεις των παιδιών πρέπει να στοχεύουμε στην ανάπτυξη του φιλοτίμου του παιδιού και όχι σε υπακοή σε συγγενές συμβουλές και νομικές διατάξεις.

Επί πλέον, πρέπει να εμπνέουμε στα παιδιά την αρετή της φιλοξενίας. Αυτό, βέβαια, δεν διδάσκεται, αλλά βιώνεται μέσα στο σπίτι. Όταν η οικογένεια έχει κοινωνικές σχέσεις και φιλόξενη διάθεση, τότε το παιδί αφ' ενός μεν κοινωνικοποιείται πιο γρήγορα, αφ' ετέρου δε θα μαθαίνει να είναι φιλόξενο και κοινωνικό στην μετέπειτα ζωή του. Το ότι σήμερα οι άνθρωποι είναι απροσάρμοστοι κοινωνικά οφείλεται στην λεγομένη πυρηνική οικογένεια την οποία συνάντησαν από τα παιδικά τους χρόνια.

Σημαντικό ρόλο στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών διαδραματίζουν και τα λάθη των γονέων, όταν ακολουθή η συγγνώμη. Μερικοί ισχυρίζονται ότι τα παιδιά δεν πρέπει να βρίσκονται αντιμέτωπα με λάθη των γονιών τους, με μαλώματα και διαπληκτισμούς. Βέβαια, το να μην υπάρχουν τέτοιοι διαπληκτισμοί είναι καλό. Αλλά, ακόμη και κάποιες ανθρώπινες αδυναμίες, οι οποίες είναι αναπόφευκτες, όταν ακολουθήση η συγγνώμη, βοηθούν στην αγωγή, γιατί το παιδί αντιλαμβάνεται ότι κανείς δεν είναι τέλειος και αλάθητος και ακόμη γνωρίζει στην πράξη ότι και η μετάνοια είναι στοιχείο ζωής. Δηλαδή, και τα λάθη, αλλά και η μετάνοια συνυπάρχουν στην ζωή μας. Αυτό ούτε κρατά το παιδί απροσγείωτο, ούτε και το απογοητεύει.

Επίσης, θα ήθελα να υπογραμμίσω την μεγάλη σημασία που έχει για την διαπαιδαγώγηση των παιδιών η σοβαρή αντιμετώπιση των παιδικών αντιδράσεων. Δηλαδή, τα νήπια και τα παιδιά αντιδρούν ποικιλοτρόπως σε διάφορα γεγονότα. Συνήθως μεταφέρουν διάφορες λέξεις από το Σχολείο και την γειτονιά ή συνηθίζουν να κάνουν μερικές πράξεις που ενδεχομένως να προκαλούν τον γέλωτα στους μεγαλύτερους. Το μυστικό της υποθέσεως είναι οι γονείς να αντιμετωπίζουν όλα αυτά με σοβαρότητα. Δεν πρέπει να γελούν, δεν πρέπει να ειρωνεύονται. Πρέπει να αντιμετωπίζουμε κάθε παιδί σαν έναν μεγάλο άνθρωπο, αλλά στην δική του ηλικία. Προσαρμόζουμε τον λόγο και τις απαντήσεις μας στην ηλικία του, αλλά τις αντιμετωπίζουμε με σοβαρότητα και υπευθυνότητα. Ο άγιος Συμεών ο νέος Θεολόγος γράφει ότι οι άγιοι και *«τα παιδιά τα μικρά ώσπερ τελείους άνδρας / καθοράν τε και προσκυνείν καθάπερ τους ενδόξους»*¹⁵. Είναι βέβαιο ότι αν κάθε πράξη και λόγο των παιδιών τα αντιμετωπίζουμε με γέλια, τότε το παιδί παραμένει ανώριμο και τραυματισμένο στην ζωή. Το αντίθετο συμβαίνει όταν το αντιμετωπίζουμε με σοβαρότητα και υπευθυνότητα.

Ακόμη θα πρέπει να τονίσουμε ότι είναι καλό να εμπνεύσουμε στο παιδί την εμπιστοσύνη σ' έναν καλό πνευματικό πατέρα. Γιατί τότε το παιδί θα μάθη να λήη τα προβλήματά του σε κάποιο υπεύθυνο πρόσωπο, που βρίσκεται και έξω από την οικογένειά του, οπότε υπάρχει διέξοδος σε τραγικές ψυχολογικές καταστάσεις. Είναι σημαντικό να έχη κανείς κάποιον στον οποίον θα αναφέρεται και θα ανοίγη τον εσωτερικό του κόσμο. Σε μια τέτοια περίπτωση θα ωριμάση κοινωνικά και πνευματικά.

5. Χαρακτηριστικά παραδείγματα από την ζωή των αγίων

Μέσα στα συναξάρια και τις διδασκαλίες των αγίων μπορεί κανείς να βρη μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα, τα οποία δείχνουν πως εξασκείται μια σωστή αγωγή στην νηπιακή και παιδική ηλικία, σε αυτήν την ηλικία που διακρίνεται για την τρυφερότητα. Θα ήθελα να χρησιμοποιήσω μερικά χαρακτηριστικά παραδείγματα.

Ο **Μ. Βασίλειος**, η μεγάλη αυτή προσωπικότητα, οφείλει πολλά στην γιαγιά του Μακρίνα, η οποία ήταν μαθήτρια του αγίου Γρηγορίου Νεοκαισαρείας. Για την γιαγιά του ο Μ. Βασίλειος λέγει: *«Πίστεως δε της ημετέρας τις αν και γένοιτο εναργεστέρα απόδειξις ή ότι τραφέντες ημείς υπό τήθη μακαρία γυναικί παρ' υμών ωρμημένη; Μακρίναν λέγω την περιβόητον, παρ' ης εδιδάχθημεν τα του μακαριωτάτου Γρηγορίου ρήματα όσα προς αυτόν ακολουθία μνήμης διασωθέντα αυτή τε εφύλασσε και ημάς έτι νηπίους όντας έπλαττε και εμόρφου τοις της ευσεβείας δόγμασιν»*¹⁶. Είναι σημαντικός αυτός ο λόγος, γιατί δείχνει ότι η γιαγιά Μακρίνα μεγάλωνε τα εγγόνια της με τους λόγους που είχε ακούσει από τον άγιο Γρηγόριο Νεοκαισαρείας. Και βέβαια, σημαντικό ρόλο έπαιξε και η μητέρα του η Εμμέλεια, για την οποία ο Μ. Βασίλειος, μετά την κοίμησή της, έγραφε: *«Νυν δε και ην είχον του βίου παραμυθίαν, την μητέρα, και ταύτην αφηρέθην υπό των αμαρτιών. Και μη καταγελάσης μου ως εν τούτω της ηλικίας ορφανίαν οδυρομένου, αλλά σύγγνωθί μοι ψυχής χωρισμόν ανεκτώς μη φέροντι, ης ουδέν αντάξιον εν τοις λειπομένοις ορώ»*¹⁷.

Ο **άγιος Συμεών ο νέος Θεολόγος** ωφελήθηκε πάρα πολύ από την επαφή του με τον πνευματικό του πατέρα. Αναφερόμενος ο άγιος Συμεών σε κάποιον νέο ονόματι Γεώργιο, ο οποίος προφανώς είναι ο ίδιος ο άγιος Συμεών, λέγει ότι στην ηλικία των είκοσι ετών *«αγίω τιμι μοναχώ, εν ενί των της πόλεως μοναστηριών διάγοντι, γνώριμος κατεστάθη»*. Ο ίδιος περιγράφει την μεγάλη ωφέλεια που έλαβε από την καλή αγωγή που δέχθηκε από τον άγιο εκείνον και έφθασε στην θεωρία του Φωτός του Θεού. Και ερωτά ο άγιος Συμεών: *«Έγνωτε, ως ούτε νεότης απόβλητος ούτε γήρας ωφέλιμον μη ούσης συ-*

νέσεως και φόβου Θεού;». Επίσης, στην συνέχεια ερωτά: «Εμάθετε ότι ούτε μέση πόλις εμποδίζει ημάς εις το κατεργάζεσθαι τάς εντολάς του Θεού, εάν σπουδαίοι ώμεν και διεγυγερμένοι, ούτε η ησυχία ωφελεί ή αναχώρησις κόσμου, εάν ραθυμώμεν και αμελώμεν;»¹⁸. Μάλιστα, όπως αναφέρει ο άγιος Συμεών, ο νέος εκείνος, μετά την θεωρία του Θεού που είχε, έπεσε από διαφόρους πειρασμούς σε «παντελή σκότωσιν». Την περίοδο εκείνη τον διαφύλαττε μόνον «η προς τον άγιον γέροντα αγάπη και πίστις». Τον επισκεπτόταν συχνά στο κελλί του και του εξαγόρευε τα όσα έκανε, έστω και αν δεν εφήρμοζε τις εντολές του¹⁹.

Φαίνεται από το απόσπασμα αυτό ότι πολύ μεγάλη σημασία έχει η παρουσία του πνευματικού πατρός, που έχει διάκριση και γνωρίζει να διαπαιδαγωγή σωστά τα πνευματικά του παιδιά, ακόμη και στην δύσκολη ηλικία των είκοσι ετών.

Ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, όπως το περιγράφει ο άγιος Φιλόθεος ο Κόκκινος, ήταν παιδί αγίων γονέων, αφού και οι δύο ζούσαν μέσα στην παράδοση της Εκκλησίας. Μάλιστα, ο πατέρας του έκανε νοερά προσευχή και προς το τέλος της ζωής του έγινε μοναχός. Το ίδιο και η μητέρα του. Από μικρή ηλικία ο ίδιος ο Γρηγόριος ησχολείτο με την προσευχή και την άσκηση, ακόμη και τότε που ζούσε μέσα στα ανάκτορα της Κωνσταντινουπόλεως. Και μάλιστα, όταν άρχισε να διαβάζη τα μαθήματά του, έκανε προσευχή στην εικόνα της Θεοτόκου. Βλέπουμε εδώ την μεγάλη σημασία της ορθής εκκλησιαστικής αγωγής, η οποία τον ανέδειξε σε μεγάλη περιωπή²⁰.

Ο άγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης θυμάται με πολλή συγκίνηση την φράση του πατέρα του σε μια παιδική του απροσεξία, και τον τρυφερό τρόπο με τον οποίο τον διόρθωσε. Του είπε με ιλαρότητα: «Πού ήσουν χθες παιδί μου; Με πονούσε η καρδιά μου».

Και σε μια άλλη περίπτωση του είπε μετά από μισό χρόνο:

«Θυμάσαι, παιδί μου, που μου έβρασεσ χοιρινό κρέας στο χωράφι; Ήταν Παρασκευή και το έτρωγα σαν να ήταν πτώμα».

Τον ερώτησε: «Και γιατί δεν μου το είπες τότε;»

Ο πατέρας του απάντησε: «Δεν ήθελα να σε συγχύσω, παιδί μου».

Και διηγούμενος ο άγιος Σιλουανός γεγονός από το πατρικό του σπίτι, έλεγε: «Να, τέτοιο γέροντα ήθελα να έχω: ποτέ δεν θύμωνε και ήταν πάντοτε μετρημένος και ήσυχος. Σκεφθήτε, έκανε υπομονή μισό χρόνο και βρήκε την κατάλληλη στιγμή, ώστε να με διορθώσει και να μη με συγχύσει»²¹.

Ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός στις διδαχές του έχει μια ωραιότατη διδασκαλία για το πως πρέπει να παιδαγωγούν οι γονείς τα παιδιά τους. Θα ήθελα να παραθέσω ένα απόσπασμα, γιατί πιστεύω ότι είναι πολύ χαρακτηριστικό.

«Να κάμης μίαν εικόνα, του Χριστού, της Παναγίας, του Προδρόμου, να έχη και τον Άγιον του παιδιού σου και όταν το παιδί σου σηκώνεται από τον ύπνον να σου γυρεύη ψωμί, μην του δίνης, μόνο να πάρης το ψωμί, να το βάλης ομπρός εις την εικόνα του Χριστού και νάν του ειπής: Εγώ, παιδί μου, δεν έχω ψωμί, ο Χριστός έχει. Σήκω να κάμης το σταυρό σου να παρακαλέσωμε τον Άγιόν σου να παρακαλέση τον Χριστόν να σου το δώσει. Και έτσι το παιδίον παρακινείται δια την αγάπην του ψωμιού και ευθύς οπού ξυπνά, τον Άγιόν του βλέπει. Βλέποντας τότε ο Διάβολος το παιδίον πως έχει την ελπίδα του εις τον Χριστόν και εις τον Άγιόν του, κατακαίεται και φεύγει. Κι έτσι να συνηθίζετε τα παιδιά σας νάν τα παιδεύετε από μικρά, δια να συνηθίζουν εις τον καλόν δρόμον»²².

Από τα λίγα αυτά παραδείγματα φαίνεται πώς εξασκείται η καλή αγωγή, πώς οι άγιοι αναδείχθηκαν στον βαθμό της αγιότητας, πόσο σημαντικό ρόλο παίζει ο παιδαγωγός, αλλά και η ατμόσφαιρα του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο μεγαλώνουν τα παιδιά.

6. Θεολογικές ερωτήσεις

Όσοι ασχολούνται με την διαπαιδαγώγηση των παιδιών παρατηρούν ότι τα νήπια και τα παιδιά πολλές φορές διατυπώνουν θεολογικές ερωτήσεις, όπως: «τί είναι ο Θεός, πού κατοικεί ο Θεός, ποιος Τον γέννησε» κλπ. Πολλές φορές κάνουν και άλλες ερωτήσεις για την Εκκλησία και τα μυστήρια. Γενικά, τα παιδιά διατυπώνουν θεολογικές ερωτήσεις που δημιουργούν πολλές φορές προβλήματα στους γονείς, αφού εκείνοι δυσκολεύονται να απαντήσουν, αφ' ενός μεν γιατί δεν γνωρίζουν την σωστή απάντηση, αφ' ετέρου δε γιατί δεν μπορούν να προσαρμόσουν τις απαντήσεις στο επίπεδο των παιδιών.

Το φαινόμενο του να ερωτούν θεολογικά ζητήματα τα παιδιά είναι φυσικό, διότι η ψυχή εκ φύσεως είναι χριστιανική. Και μάλιστα τα παιδιά που έχουν μια εσωτερική καθαρότητα, αφού, όπως είδαμε προηγουμένως ο νους τους είναι καθαρός, φωτισμένος, είναι φυσικό να διακατέχονται από τέτοιες ερωτήσεις, και να θέλουν να μάθουν γύρω από τον Θεό και την Εκκλησία.

Το θέμα πώς πρέπει να δίνονται οι απαντήσεις είναι μεγάλο, απλώς σε όσα ακολουθήσουν θα το θίξουμε ακροθιγώς.

α) Κατ' αρχάς θα πρέπει οι απαντήσεις μας να είναι σωστές, να βρίσκονται σε ορθή κατεύθυνση, αλλά και να είναι προσαρμοσμένες στην ηλικία των παιδιών. Είναι γνωστόν ότι η ανθρώπινη γνώση προσφέρεται η ίδια, αλλά είναι διαφορετική ανάλογα με την ηλικία των παιδιών. Δηλαδή, ιστορία μπορεί να διδάσκεται κανείς και στο Δημοτικό και στο Γυμνάσιο και στο Λύκειο, αλλά όμως η προσέγγιση στα ιστορικά γεγονότα είναι διαφορετική, ανάλογα με την διανοητική κατάσταση των ηλικιών. Το ίδιο πρέπει να συμβαίνει και με τα θεολογικά και εκκλησιαστικά ζητήματα.

Ας πάρουμε για παράδειγμα την ερώτηση «τί είναι ο Θεός». Μια απάντηση είναι: «μπορούμε να καταλάβουμε τι είναι ο Θεός όταν εκκλησιαζόμαστε. Γιατί εκεί αποκαλύπτεται ο Θεός. Κατά την διάρκεια της θείας Λειτουργίας, μπορούμε να καταλάβουμε την αγάπη και την ειρήνη του Θεού». Έτσι, κατ' αρχάς μιλούμε κατά τρόπο θετικό. Προσπαθούμε να καθοδηγήσουμε τα παιδιά στην μελέτη της ζωής των αγίων, όπου φαίνεται η παρουσία του Θεού. Το ίδιο μπορούμε να απαντήσουμε σε ερωτήσεις που αναφέρονται στον διάβολο. Αφού πούμε στα παιδιά ότι πράγματι υπάρχει ο κακός δαίμων, όμως αμέσως πρέπει να αναφερόμαστε στην ύπαρξη των Αγγέλων, ώστε να δώσουμε στα παιδιά θάρρος, να μη διακατέχονται από τον φόβο. Έτσι, στην μικρή ηλικία εργαζόμαστε περισσότερο θετικά, προσφέροντας βιώματα στα παιδιά.

β) Οι απαντήσεις σε θεολογικά ερωτήματα δεν πρέπει να είναι έτοιμες, λογικές, αλλά να δίνονται κατόπιν προσευχής. Δηλαδή, θα προσπαθούμε να απαντούμε όχι βάσει των δικών μας δεδομένων, αλλά βάσει των προϋποθέσεων των παιδιών. Κάθε παιδί έχει το δικό του σκεπτικό, τις δικές του προϋποθέσεις. Εμείς προσπαθούμε να καταλάβουμε αυτές τις ιδιαιτερότητες. Αυτό όμως δεν γίνεται τόσο λογικά, όσο προσευχητικά. Πρέπει να προσευχόμαστε στον Θεό να μας φωτίσει τι πρέπει και πως πρέπει να μιλούμε. Είναι σίγουρο ότι μετά από μια σύντομη προσευχή, όποια σκέψη έλθη μέσα στον νου μας είναι καλύτερη από μια λογική σκέψη που είναι απόρροια της λογικής επεξεργασίας. Αυτό, βέβαια, δεν σημαίνει ότι πρέπει να αποκλείεται η κοινωνική πείρα και διερεύνηση του προβλήματος λογικά.

γ) Οι απαντήσεις πρέπει να είναι ανάλογες με την ηλικία του παιδιού, αλλά συγχρόνως και λογιφανείς. Γιατί, αν απαντούμε φανταστικά, τότε κάνουμε κακό, επειδή αφ' ενός μεν δεν θα γινόμαστε πιστευτοί, αφ' ετέρου δε διότι θα υπάρξει κίνδυνος να

αναπτυχθή και σε τέτοια ζητήματα επικίνδυνα ο κόσμος της φαντασίας του παιδιού με φοβερές συνέπειες. Για παράδειγμα. Ένα κορίτσι ρώτησε: «Πώς η Παναγία γέννησε τον Χριστό χωρίς να χάσει την παρθενία της;». Η απάντηση θα μπορούσε να ήταν: «Ο Χριστός, ως Θεός, θεραπεύει τις σωματικές ασθένειες και αδυναμίες των ανθρώπων. Αυτό το βλέπουμε μέσα στην Αγία Γραφή. Ακριβώς γι' αυτόν τον λόγο ο Χριστός δεν μπορεί να δημιουργήσει ασθένεια και πόνο. Δηλαδή, με την γέννησή Του δεν θα μπορούσε να προκαλέσει πόνο και φθορά στην Παναγία». Αυτή η απάντηση δεν είναι θεολογικά τεκμηριωμένη, ούτε ολοκληρωμένη, αλλά είναι μια λογικοφανής απάντηση για την ηλικία των παιδιών. Όταν όμως αναπτυχθή και μεγαλώσει το παιδί, τότε θα πρέπει να συμπληρώσουμε και να ολοκληρώσουμε την απάντηση.

δ) Πρέπει να προσέχουμε, ώστε οι απαντήσεις να είναι μεν λογικοφανείς, αλλά να μην εξαντλούν το θέμα. Στην ορθόδοξη θεολογία, όπως το αναλύει ο Μ. Βασίλειος, άλλο θέμα είναι «τί είναι ο Θεός», άλλο «ότι υπάρχει ο Θεός», και άλλο «το πως υπάρχει ο Θεός». Μερικές ερωτήσεις μπορούν να απαντηθούν, άλλες όμως δεν είναι δυνατόν να απαντηθούν. Με αυτήν την έννοια υπάρχει η λεγομένη καταφατική και η λεγομένη αποφατική θεολογία. Το ίδιο ακριβώς πρέπει να έχουμε υπ' όψη μας όταν βρισκόμαστε απέναντι σε θεολογικά ερωτήματα των παιδιών. Πάντα πρέπει να αφήνουμε περιθώρια για την βιωματική προσέγγιση στις θεολογικές αλήθειες

Ας χρησιμοποιήσουμε ένα παράδειγμα. Τα παιδιά συνήθως ερωτούν: «Ποιός έκανε τον Θεό;» Η απάντηση μπορεί να ακολουθήσει την εξής πορεία: «Ο Θεός δεν έχει σώμα για να γεννηθεί, όπως γεννιόμαστε εμείς. Όμως ο Θεός υπάρχει. Τον είδαν οι άγιοι και μάλιστα Τον είδαν ως Φως που λάμπει, φωτίζει και θερμαίνει τον άνθρωπο. Αυτό σημαίνει ότι και εμείς πρέπει να προσευχόμαστε στον Θεό να μας φανερωθεί, όπως φανερώθηκε στους αγίους. Να ζούμε όπως Εκείνος θέλει, και όπως έζησαν οι άγιοι της Εκκλησίας μας. Και όταν ο Θεός αποκαλυφθεί σε μας, τότε θα μας πει πως υπάρχει. Έπειτα, ο Υιός του Θεού, ο Χριστός, έγινε άνθρωπος, δηλαδή πήρε το δικό μας σώμα. Όταν Τον αγαπούμε και τηρούμε τις εντολές Του, τότε θα μας αποκαλύψει πολλά μυστήρια για τον Θεό». Μια τέτοια απάντηση κινείται σε θεολογικά πλαίσια, δεν είναι αφηρημένη, αλλά ταυτόχρονα αφήνει περιθώρια αναζητήσεως, δηλαδή δεν εξαντλείται σε λογικές επεξεργασίες.

Γενικά, βοηθούμε τα παιδιά να ζουν μέσα σε μια κοινότητα εκκλησιαστική, τα προτρέπουμε να εκκλησιάζονται, και τότε αφ' ενός μεν τα βιώματα της κοινότητας θα παίξουν έναν ρόλο στις θεολογικές τους αναζητήσεις, αφ' ετέρου δε δεν θα εμποδίζονται στην βίωση και γνώση πολλών θεολογικών πραγμάτων, γιατί, όπως γνωρίζουμε, η λογική δεν είναι το κέντρο της υπάρξεως του ανθρώπου, αλλά ο νους, καθώς επίσης υπάρχουν και άλλες ψυχικές λειτουργίες (συναίσθημα, φαντασία κλπ.) με τις οποίες ο άνθρωπος, και ιδιαίτερα το παιδί, έχει επικοινωνία με το περιβάλλον. Θέτουμε στο παιδί υψηλούς στόχους, δεν το αφήνουμε να εξαντληθεί σε ηθικολογικά πλαίσια, αλλά ταυτόχρονα το βοηθούμε να ζήσει την πραγματικότητα ότι οι πτώσεις βρίσκονται μέσα σε ανθρώπινα πλαίσια, γι' αυτό κι αν κάποτε αμαρτήση, πρέπει να γνωρίζει ότι ο Θεός είναι έτοιμος να το συγχωρήσει, αν, βέβαια, μετανοήσει, αφού ο ίδιος είναι αγάπη.

7. Συμπέρασμα

Η Εκκλησία κάνει λόγο για την καλή αγωγή των εμβρύων, των νηπίων και των παιδιών. Η αγωγή στον άνθρωπο δεν αρχίζει από τότε που εισέρχεται στην εφηβική του ηλικία, με τις επαναστάσεις και τις ανακατατάξεις, γιατί τότε είναι λίγο αργά. Βέβαια, ποτέ δεν απελπιζόμαστε, αλλά αρχίζουμε την αγωγή, όταν καταλάβουμε ότι κάτι πρέπει να γίνει. Πάντως, εκείνο που έχει σημασία είναι να σκεπτόμαστε και να μας απασχολή η

διαπαιδαγώγηση των παιδιών, αμέσως με την σύλληψη, ακόμη δε και πριν από την σύλληψη, γιατί, όπως έχουμε αναλύσει, παίζει μεγάλο ρόλο και το υλικό από το οποίο θα προέλθουν τα παιδιά, δηλαδή η πνευματική συγκρότηση των γονέων.

Οι φορείς της αγωγής, όμως, κυρίως οι γονείς και μάλιστα η μητέρα, για να ανταποκριθούν στο μεγάλο αυτό έργο της διαπαιδαγώγησης του παιδιού, που σημαίνει να διατηρήσει το παιδί την ψυχική καθαρότητά του, ο νους του να παραμένει στο φωτισμό, και να τιθασεύσει όλη την φθορά και την θνητότητα του σώματος, όπως εκφράζεται με τα διάφορα πάθη, ώστε να συντονίζονται και να συμπορεύονται με τον νου, και όχι να τον σκοτίζουν, πρέπει να διακρίνονται από έμπνευση.

Πράγματι, η αγωγή, όπως την έχει καθορίσει η Εκκλησία, ως προσπάθεια να οδηγηθεί ο άνθρωπος από το κατ' εικόνα στο καθ' ομοίωση, απαιτεί μεγάλη θυσία, ανάληψη οδυνηρού σταυρού, μαρτύριο. Ο γονεύς που έχει έμπνευση μπορεί να ανταποκριθεί σε αυτό το μεγάλο έργο. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να έχει όρεξη, αγάπη, διαρκή φροντίδα και τότε ο Θεός θα φωτίζει και θα ενεργή κατάλληλα. Και πράγματι, αξίζει κάθε θυσία για την πνευματική ανάπτυξη ενός ανθρώπου. Πρέπει να διαφυλάξουμε το παιδί ως κόρη οφθαλμού, ακριβώς γιατί είναι δώρο Θεού, και όχι μόνον να το διατηρήσουμε, όπως το λάβαμε, αλλά να το λαμπρύνουμε, με την Χάρη του Θεού, ακόμη περισσότερο.

Ιανουάριος 1998

* Ομιλία που διοργάνωσε η αδελφότης «Αγία Φιλοθέη», στο Παπαστράτειο Μέγαρο Αργινίου, την 11-2-1998 και η ίδια ομιλία έγινε στην Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα του Αγίου Δημητρίου στο Seattle, την 3-5-1999

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ:

1. PG 51. 21
2. PG 54, 639
3. Μ. Αθανασίου έργα, ΕΠΕ τόμ. 9. σελ. 50

6. Ιω. Δαμασκηνού έργα, ΕΠΕ τόμ. 9, 182
7. PG 54. 643
8. Γρηγορίου Παλαμά έργα, ΕΠΕ τόμ. 10, 516 και εξής
9. βλ. Αδελφής Μαγδαληνής: «Σκέψεις για τα παιδιά στην Ορθόδοξη Εκκλησία σήμερα». Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου ESSEX Αγγλία 1994. σελ. 25
10. Γρηγορίου Νύσσης έργα, ΕΠΕ τόμ. 8, σελ. 458

11. ένθ. ανωτ. σελ. 454
12. ένθ. ανωτ. σελ. 460
13. ένθ. ανωτ. σελ. 460
14. βλ. Αδελφής Μαγδαληνής, ένθ. ανωτ.
15. SC. 196. σελ. 20
16. Μ. Βασιλείου Προς τους Νεοκαισαρείς, ΕΠΕ τόμ. 3 σελ. 170
17. Μ. Βασιλείου έργα, ΕΠΕ τόμ. 1, σελ. 246
18. βλ. SC 104. σελ. 366,374
19. ένθ. ανωτ. σελ. 386-388
20. βλ. Φιλοθέου Κοκκίνου, βίος Γρηγορίου Παλαμά, ΕΠΕ
21. Αρχιμανδρίτου Σωφρονίου: Άγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης, Ιερά Μονή Τιμίου Προδρόμου ESSEX, Αγγλία 1988, σελ. 10-11
22. Ιωάννου Μενούου, Κοσμά του Αιτωλού διδαχαί και βιογραφία, εκδ. Τήνος, σελ. 18